

Prof. dr. Senadin Lavić
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences

OSNOVNE CRTE POLITIČKE FILOZOFIJE ESADA ZGODIĆA

**BASIC FEATURES OF ESAD ZGODIĆ'S
POLITICAL PHILOSOPHY**

Sažetak

U ovome tekstu prezentiramo osnovne crte političke misli profesora E. Zgodića na osnovu analize, razumijevanja i komparacije njegovih radova nastalih za vrijeme plodonosne univerzitetske karijere i aktivnog sudjelovanja u političkom životu Bosne i Hercegovine.

Cljučne riječi: *Esad Zgodić, politička filozofija, Bosna, bosanska misao o politici, politički teoretičar*

Summary

The basic features of Professor E. Zgodić's the political thought are presented in this text, based on the analysis, understanding and comparison of his works created during a fruitful university career and active participation in the political life of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *Esad Zgodić, political philosophy, Bosnia, Bosnian thought on politics, political theorist*

Profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu Esad **Zgodić** rođen je u Goraždu 24. novembra 1950. godine. Nakon toga njegova porodica preselila se u Doboj gdje je Zgodić završio osnovnu školu i gimnaziju. Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu završio je studij na Odsjeku za filozofiju i sociologiju. Na Fakultetu je za postignuti uspjeh nakon prve godine studija dobio diplomu i srebrnu značku Fonda Hasan Brkić Univerziteta u Sarajevu.¹ Magistrirao je na Fakultetu političkih nauka 4. jula

¹ Poslije okončanja studija Zgodić se zaposlio 1974. godine na Radničkom univerzitetu u Doboju, tačnije, u njegovom Centru za društveno-političko obrazovanje. Nakon toga radio je nekoliko mjeseci u Zajednici općina Doboj kao stručni politički djelatnik. Od 1978. godine Zgodić je profesor u dobojskoj gimnaziji gdje predaje filozofsku grupu predmeta (filozofija, sociologija, logika, psihologija) i predmet *Marksizam i socijalističko samoupravljanje*.

1994. o temi *Mogućnost građanske države Bosne i Hercegovine*. Na istom fakultetu je 26. maja 1996. godine odbranio doktorsku disertaciju pod naslovom *Ideja suvereniteta u političkim teorijama od Žan Bodena do Karla Šmita*.

Zgodić je 14. marta 1995. godine izabran za višeg asistenta na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu na predmetu *Historija socijalne i političke misli u Bosni i Hercegovini*. Od 1. maja 1995. godine Zgodić je potpuno angažiran na Fakultetu političkih nauka gdje je zasnovao i radni odnos. On je 7. januara 1997. godine biran u zvanje docenta na predmetu *Historija socijalne i političke misli u Bosni i Hercegovini*. Za pokretanje ovoga predmeta na FPN od presudne je važnosti bila inicijativa profesora Omera Ibrahimagića 1995. godine. Na isti predmet biran je u januaru 2001. godine u zvanje vanrednog profesora. Zgodić, osim toga, od 8. septembra 1998. godine u zvanju docenta predaje predmet *Opća politologija*, a povjerena mu je i nastava iz *Retorike*. Bio je više puta mentor u izradama doktorskih disertacija i magistarskih radova na Fakultetu političkih nauka. Bio je sekretar i šef Odsjeka za politologiju. Uz ovaj dio njegove znanstvene biografije ide i jedan nezaobilazan dio njegovog kulturnog, političkog i javnog angažmana, njegov prepoznatljiviji ljevičarski, socijaldemokratski politički aktivizam.²

Esad Zgodić je univerzitetski profesor, istrajni istraživač, politički teoretičar, autor brojnih radova iz oblasti politologije, sociologije politike, filozofije politike, političke povijesti Bosne i Hercegovine, povijesti političkih ideja i analize savremenih ideologija. Svu tu interpretacijsku širinu prepoznajemo u njegovim radovima u posljednjih dvadesetak godina. Zgodićeva izuzetna stvaralačka energija obogatila je kulturnu i filozofijsko-politološku zajednicu važnim radovima za našu unutarnju bosansku konsolidaciju i razumijevanje procesa koji su bili uhvaćeni u neprozirne dogmatske mreže ideologija. Kada odlučimo pregledati detaljnije povijest političkog mišljenja kod nas u Bosni tokom 20. stoljeća, onda se pred nama pojavljuje ličnost Esada Zgodića i

Od 1. januara 1984. godine radi u Centralnom komitetu Saveza komunista Bosne i Hercegovine, sasvim kratko kao savjetnik u Sektoru za idejno-politička pitanja u oblasti razvoja i izgradnje SK i kadrovske politike, a potom kao savjetnik u Kabinetu predsjednika Centralnog komiteta. U ovom periodu nekoliko mjeseci radi u Institutu CK SK Bosne i Hercegovine za proučavanje nacionalnih odnosa. Od sredine 1992. godine do marta 1995. godine radi kao profesionalni član Predsjedništava Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine. Od 1. maja 1995. godine prelazi na Fakultet političkih nauka i napušta profesionalni rad u Socijaldemokratskoj partiji.

² Tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu Zgodić je bio volonterski član i predsjednik Gradskog odbora SDP-a Bosne i Hercegovine. U više saziva nakon 1992. godine biran je za člana Glavnog odbora SDP-a. U tome periodu bio je autor *privremenog* i, nešto kasnije, *stalnog* programa SDP-a Bosne i Hercegovine koji su usvojeni na prvom (ratnom, decembra 1992) i na drugom Kongresu SDP-a.

njegovo obimno i sadržajno djelo koje stoji sasvim usamljeno i zagonetno, još uvijek neinterpretirano u cjelini. Možemo reći, sasvim otvoreno, da je to izuzetno i rijetko djelo kod nas, te da prevazilazi okvire bosanskog kulturno-povijesnog sklopa i uklapa se u šire tokove evropskog mišljenja o pitanjima iz okvira političke filozofije. Teme koje je Zgodić elaborirao jesu dio evropske povijesti političke filozofije, s jedne strane, ali su prepoznatljive po bosanskoj pozadini i poticaju, s druge strane. Stoga je nužno podsjetiti da Zgodić u svome radu istrajava na dva kolosijeka ili toka: *jedan* je onaj koji se odnosi na sadržaje političke filozofije kao općeg znanja o političkom, što se vidi iz analiza i interpretacija brojnih autora s kojima je Zgodić u plodonosnom dijalogu, a *drugi* je onaj tok koji je direktno vezan za analizu i objašnjavanje političkih procesa u Bosni, kako to on demonstrira u brojnim radovima u kojima se suočava s bitnim izazovima povijesnog bosanskog trajanja.

Ideja nadolazećeg *humanizma* koja je poticala filozofsku i politološku misao sasvim jasno od 19. stoljeća u evropskom kontekstu doživjela je kod Zgodića racionalnu transformaciju od samouvjerenosti hegelijansko-marksističke slike svijeta do skeptičkog držanja političke filozofije spram svih velikih naracija i metahistorijskih obećanja kroz političke ideologije ili koncepcije ekonomskih konstrukcija kapitalizma. Ova ideja je posebno uočljiva, naprimjer, kod Jaspersa, prije toga kod Kanta i Hegela, a onda kod Marxa i socijalističkih interpretacija proleterskih revolucija, kojom se pokušava tvrditi da egzistencijalnu, time i epistemičku relevanciju ima ona ideja koja je *istinotvorna* za ljudsku komunikativnu zajednicu, koja povezuje vertikalno i horizontalno, transverzalno, povijesno i transcendentno ljudsko bivstvovanje u semantički kapacitet. Takva pluralnost jeste oblikovana povijesnim tokovima filozofije od 19. stoljeća i više se ne može sažeti u jednu sveobuhvatnu ideju, školu, grupaciju, krug ili reprezentativnu istinu. Zato se pred nama pojavljuje mnoštvo „linija“, pravaca, pozicija ili propozicijski sistema koje raspoznajemo kao izraze povijesnog iskustva ljudi evropskog konteksta u kojima se djelimično pokazuje „bit epohe“ koja ne može biti reducirana na prostu konstataciju predmodernog doba o smislu života ili počelu svijeta.

Sa svojim znanstvenim radovima Zgodić je etabliran u bosansku znanstvenu komunikativnu zajednicu. On, dakle, po svome znanstvenoistraživačkom opusu zauzima prepoznatljivo mjesto u bosanskoj političkoj filozofiji dvadesetog stoljeća kao svjetleća figura mišljenja, onaj angažirani i emancipatorski orijentirani istraživač društvenih tokova i pojava u bosanskom društvu, prepoznatljiv po kritičko-dekonstrukcijskom pristupu i invencijama u vokabularu kojim jasno opisuje i misli forme društvenih događanja. Zgodić je posebno prepoznatljiv po idejama konvergencije,

emancipacijskog diskursa, inovacijskog jezičkog izraza, otvaranja zanemarenih pitanja društvene zbilje, dezavuiranja konzervativnih ideja, malignih ideologija, kritičkog odnosa prema politološkim teorijama i tako redom.

S imponantnim opusom Zgodić predstavlja jednu od najsajnijih naučnih biografija u današnjoj Bosni. U svojim istraživačkim radovima suočava se s najaktuelnijim i najdramatičnijim pitanjima društveno-političkog života, te na taj način pokazuje da prati bitne politološko-znanstvene i filozofijsko-sociologijske tokove savremenog doba. Zgodić piše o temama koje mu pružaju mogućnost politološke, socijalne i moralne kritike. Humanistički intonirana ideja *konvergencije* je prepoznatljiva karakteristika naučnih radova ovog autora, što podrazumijeva pluralizam kultura i kulturu pluralizma ali i pluralističku politiku, približavanje i spajanje razlika, simbiozu i kvalitet. Zgodić posvećuje veliku pažnju društveno-političkom životu bosanske političke zajednice u kojoj živi, u osnovi je realist i strogo je protiv jedne istine, jednog znanja, jednog vođe, jedne jednostrane političke opcije, a od toga nas čuva pluralizam. To posebno dolazi do izražaja u knjizi *Kultura patriotizma*³ gdje razvija *patriotizam obrazovane svijesti* sposobne da razvija demokratski ethos koji ne želi moraliziranje politike preko koje bi se uspostavila posljednja moralna istina svijeta života, „pa, onda, hoće da bude neprikosnoveni i sveobavezujući panmoralni i panpolitički meritum” (str. 352.) Kada se moderna politika utemeljuje na „Moralu, Teologiji, Esahtologiji ili svjetovnoj Istini – nastupa politika kao iracionalni totalitarizam”, tada ona pronalazi svoju izvjesnost „monistički konstruiranu oko posljednje Istine i konačnog Moraliteta”, odbacujući priziv moguće polifonijske političke kulture.

Zgodić s velikim obuhvatom piše o političkoj historiji Bosne i iz tog iskustva proizlaze knjige *Bosanska politička misao – osmansko doba* (1998) i *Bosanska politička misao – austrougarsko doba* (2003). Zgodićeva knjiga *Bosanska politička misao – osmansko doba* skreće pozornost na političku povijest Bosne u epohi osmanske vladavine i upozorava na jednostranu redukciju povijesti Bošnjaka na povijest književnosti, što odražava manir iz tradicije nacionalnog romantizma. Zato Zgodić upozorava da „povijesna istraživanja pokazuju da se duhovno bošnjačko stvaralaštvo iskušavalo i na drugim tematskim sklopovima i u drugačijim literarnim žanrovima” (str. 5.) Tada se pred nama pojavljuje bošnjačko iskustvo svijeta politike koje sasvim meritorno ulazi u „povijest bošnjačke kulture u cjelini”. Time Zgodić prevladava ignoranciju bošnjačke kulturne baštine i dezavuiira evrocentričko

³ Zgodić, Esad (2011) *Kultura patriotizma: O vrlinama i porocima jedne ljubavi*, BZK „Preporod”, Sarajevo.

obezvrjeđivanje bošnjačke duhovne tradicije. Pred nam se pojavljuju ljudi iz prošlog vremena koje je zaborav već bio prigrlio. Čujemo imena: Hasan Kafi Prušćak, Hamza Orlović, Aga-dede, Muhamed Nerkesi, Muhamed Hevaija Uskufija, Mustafa Gaibija, Jusuf Livnjak, Mustafa Bošnjak Muhlisi, Omer Novljanin, Ahmed Hadžinesimović, Fevzi Mostarac, Muhamed Užičanin, Mustafa Prušćak, Mehmed Mejlija Guranija, Mustafa Bašeskija, Muhamed Prozorac, Muhamed Emin Isević, Abdulvehab Žepčevi Ilhamija, Mustafa Sidki Sarajlić (El-Mostari), Husein Gradašćević, Muhamed Šakir Kurtćehajić, Muhamed Sejfudin – Sefija Iblizović, Smail Selmanović... U „Završnim razmatranjima“ ove knjige Zgodić kaže: „Duhovna produkcija bošnjačke obrazovane elite iz doba osmanske vladavine Bosnom vrijednosno se degradirala pod uticajem niza povijesno determiniranih procesa, faktora i kulturnih stavova. Među njima izdvajaju se konformistička recepcija evropocentričnog diskursa, dominacija etnocentrične i predrasudne historiografije, presija kulturološkog narcizma u vanbošnjačkoj povijesnoj reminiscenciji, psihologija bošnjačke autoamnezije i nacionalne dezorijentacije i sl.“ (str. 412). Ono što bitno određuje bošnjačko iskustvo politike u osmanskom periodu vladavine nad Bosnom jeste: iskustvo politike kao rata; politika kao kritika osmanske države; iskustvo politike kao državne represije; politika konformizma; politika kao iskustvo distance spram politike; hamzevijsko iskustvo heterodoksije spram dogmatike; iskustvo politike kao izvorne, angažirane, djelatne prakse; politika kao diplomatija, negativno iskustvo politike susjeda prema Bosni i tim redom.

U knjizi *Bosanska politička misao – austrougarsko doba* predstavlja se dio historije političke misli u Bosni austrougarskog doba. Zgodić s pozicije politološkog analitičara istražuje i kritički analizira socijalne, političke, pravne i etičke misli autora koji su u doba austrougarske vladavine u Bosni predstavljali vrh obrazovane inteligencije i političke elite. U knjizi je obrađena većina bošnjačkih i srpskih intelektualca tog razdoblja. Neki od njih su Muhamed Emin Hadžijahić, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Šerif Arnautović, Safvet-beg Bašagić, Osman Nuri Hadžić, Šukrija Kurtović, Smail-aga Ćemalović, Fadil Kurtagić, Alija Hotić, Sakib Korkut, Salih Kazazović, Gavro Vučković, Petar Kočić, Risto Radulović, Uroš Krulj, Vaso Pelagić, Jefto Dedijer, Vladimir Gaćinović i drugih. Zgodić je u naše vokabulare uveo sintagmu „muslimanska autosrbizacija / autokroatizacija“. Zgodić je pažljivom interpretacijom uspješno demaskirao ex jugoslavenske marksističke dogme i dogmatiku etnocentrične historiografije o mladobosancima pokazujući u drugačijem svjetlu njihove političke poglede i nacionalne koncepcije. Tako on u radovima Borivoja Jeftića, Vladimira Gaćinovića i Dimitrija Mitrinovića, pored proliberalne aksiologije, prezentira i one sadržaje koji su potpuno vezani za paradigmatičnu onovremenog velikosrpskog parohijalnog, agresivnog, antibosanskog i dehumanizirajućeg

nacionalizma. Obradujući dvadeset i tri autora bošnjačke i srpske narodnosti u ovoj knjizi, Zgodić je pokazao svoj otvoreni istraživački duh i umijeće kreativne rekonstrukcije jednog povijesnog stanja političke misli u Bosni.

Suočavanje s ideologijom nacionalizma Zgodić je demonstrirao u knjizi *Ideologija nacionalnog mesijanstva* (1999).

Posvetio je posebnu pažnju i savremenicima te otuda radovi o Arifu Tanoviću (*Filozofska misao Arifa Tanovića*, 2010)⁴ i Omeru Ibrahimagiću (*Bosanski rukopis Omera Ibrahimagića*, 2001, 2005)⁵ u kojima prezentira njihove doprinose filozofsko-etičkom i političko-pravnom mišljenju kod nas.

Zgodić je 2002. godine u Sarajevu objavio podsticajnu knjigu *Ka kritici fundamentalizma* u kojoj se suočava s fundamentalističkim intencijama u političkom mišljenju i djelovanju koristeći se povijesnim iskustvima od skepticizma do savremenog kritičkog racionalizma. Treba podsjetiti kako se, u bosanskohercegovačkoj sociološkoj i politološkoj misli, ističe Zgodićev rad kada je riječ o kritičkom odnosu prema političkom i kulturnom fundamentalizmu koji je ekvivalentan epistemološkom fundacionalizmu. Njegova knjiga *Ka kritici fundamentalizma* slijedi iz kontinuiranog rada na politološkim problemima s kojima se autor suočavao u vlastitim istraživanjima. Naglašavamo neprekidno da je u Zgodićevom mišljenju djelatna humanistički intonirana ideja konvergencije, koja sasvim jasno podrazumijeva pluralističku epistemologiju, pluralizam kultura i kulturu pluralizma, plural racionalnosti i jezičkih igara, pluralnu političku scenu i pluralističku politiku koja se suprotstavlja političkom fundamentalizmu, koji navodno ima odgovore na sva pitanja i koji besramno, vertikalno i horizontalno pojednostavljuje ljudski život, svodeći ga na robovanje nekom autoritetu ili dogmi. Zgodić je već u knjizi *Fenomen izvanrednog* (fragment 140) naglasio: „Skepticizam, relativizam i pluralizam čine aksiološki svijet pacifističko-emancipatorske egzistencije.” Ova tri pojma, sa prepoznatljivom antidogmatskom epistemičkom pozadinom, konstituiraju savremene pluralističke političke kulture. Skepticizam nam pomaže u emancipatorskim intencijama i u raskrinkavanju dogmi. Relativizam nam kazuje da mi kao ljudi ne možemo imati ili posjedovati pogled na cjelinu, znanje o cjelini ili božanski pogled; kazuje nam također da nema „viših” i „manjih” kultura, naroda ili rasa, izabranih i potčinjenih. Pluralizam nas čuva od hegemonije jedne istine, jednog znanja, jednog vođe ili vrhovnog autoriteta, jedne jednostrane političke opcije, jedne kulture ili jednog mita, što je sve sadržaj mitologije izvornosti (na tlu historije i teorije kulture), fundacionalističke epistemologije (u okružju teorije spoznaje i teorije nauke) ili političkog dogmatizma / fundamentalizma (u okviru političke teorije i društvenog

⁴ Zgodić, Esad (2010) *Filozofska misao Arifa Tanovića*, DES, Sarajevo.

⁵ Zgodić, Esad (2001, 2005) *Bosanski rukopis Omera Ibrahimagića*, Promocult, Sarajevo.

života). Mogli bismo slobodno ocijeniti da je fundamentalizam, kako ga je interpretirao Zgodić u kontekstu politike, najveća smetnja ozbiljenju demokratskih vrijednosti i političke kulture u ovome dijelu Evrope.

Zgodić apostrofira skeptičku svijest spram stoičke i idolatrijske svijesti kao pasivnog i aktivnog elementa političkog dogmatizma. Problemsko okružje kritike fundamentalizma određeno je konfrontacijom skepticizma s dogmatizmom, tj. s političkim dogmatizmom koji se jasno zrcali u političkom fundamentalizmu. To onda predstavlja propitivanje emancipatorskih potencija skeptičke svijesti u sferi politike, odnosno suočavanje s idejom i ideologijom političkog fundamentalizma. Zgodić je izvukao skepticizam iz gnoseoloških haljina i protegnuo ga na svijet politike i javnog života uopće. U tom okretu se ideja skepticizma shvata kao važna dimenzija demokratske političke kulture, kao ishodište nekonformizma ili kao subverzija političkog fundamentalizma. Skepticizam se u polaznim određenjima definira: u aksiološkom horizontu kao vrijednosno pozitivnu, normativnu preferenciju, u etičkom diskursu kao poželjnu komponentu osobene karakternosti i iz političke perspektive kao afirmativni konstituens društvenog karaktera i javnu vrlinu demokratskog civilnog društva. Također, ne treba zanemariti važnost skeptičko-kritičkog duha u savremenoj pluralističkoj koncepciji epistemologije i gnoseologije.

U ovim aspektima skeptička svijest se posmatra kao bitna „dimenzija javnog odgoja građana za demokratiju i za emancipaciju od svakog političkog dogmatizma –fundamentalizma.” Naravno, ostaje otvoreno pitanje da li je skeptička svijest dovoljna za razvoj političke kulture pluralizma. Ona mora prizivati, između ostalog, obrazovanje, obrazovni sistem u kojem će se razvijati znanje o pluralističkim vrijednostima ljudskog života i iz kojeg će dolaziti sama mogućnost za djelovanje i komunikaciju u pluralizmu životnih formi. Tad niko neće moći sebe predstavljati kao onoga koji je proniknuo u smisao historije, koji će, naprimjer, iz današnje političke situacije da falsificira evropsku historiju ili bosansko srednjovjekovlje i prilagođava ga svome nacionalnom i vjerskom projektu. Zato je važna skeptička svijest i držanje kao ona dimenzija društvenog života koja potkopava svaki fundamentalizam, otvarajući mogućnost da se pojavi nešto novo pod suncem.

Umijeće razumijevanja prikrivenog smisla antibosanstva Zgodić je pokazao u knjizi *Teritorijalni nacionalizam: ideologija, zlotvorstvo i alternative* (2012) pokazujući kako je agresivni nacionalizam velikosrpstva imao osnovni cilj da zauzme što više teritorije raspadajuće SFRJ, te da je teritorija ključna pozadinska ideja cjelokupne velike naracije o „našoj nacionalnoj ideji”.

U knjigama *Politike fantazija: O ratu protiv Bosne i Hercegovine* (2005) i *Politike poricanja: O metapolitici i bosanskoj alterpolitici* (2005) Zgodić se suočava s opakim kvaziznanstvenim konstrukcijama usmjerenim protiv Bosne i bosanskog kulturno-povijesnog bića. Knjiga *Politika fantazija* bavi se pitanjima prikrivanja uzroka, karaktera, ciljeva i konsekvenci agresivnog rata protiv Republike Bosne i Hercegovine te cjelokupno obmanjujuće nastojanje antibosanskih projekatana naziva „malignim školama fantazija”. Zgodić se beskompromisno upušta, metodom i govorom „emancipacijske znanosti”, u avanturu „raščišćavanja tih halucinantnih uobraženja“ ili „laži bez granica” koje se domaćoj i svjetskoj javnosti predstavljaju kao istina o ratu protiv Bosne. Zgodić, također, pledira za jednu *filozofiju bosanske historije* koja je oslobođenja od fatalističke kontemplacije, odnosno teorija o prokletstvima, usudima i ahistorijskim udesima koji se navodno ne mogu izbjeći ljudskim djelovanjem.

Zgodić je pokazao povijesno-političku strukturu ideologiziranog narativa kojim se poriče Bosna, bošnjačko biće, povijesni sadržaji.

Esad Zgodić je danas jedinstvena figura u polju političke filozofije i društveno-znanstvene misli kod nas u Bosni, ali i u regionu, prema njegovom stvaralačkom opusu i sklopu tema kojima je korespondirao na prepoznatljiv kritičko-analitički način sa svim bitnim tokovima filozofsko-politološke misli u našem vremenu. On je mislilac koji nesmanjenom žestinom dezavuirao *antihumanističke* intencije vremena prepoznajući u njima opasne ideološke prijetnje koje postaju dio kulture i mentaliteta *militarizma* kao načina ljudskog odnošenja i rješavanja nesuglasja. Antihumanističke i fundamentalističke tendencije otvaraju polje u društvenom djelovanju ljudi u kojem se pojavljuju rasističke, fašističke, nacističke, nacionalističke i druge ideologije bez nade u mogućnost života u razlikama. Spram toga Zgodićeva misao je strukturalno vođenja idejom konvergencije i sklapanja različitosti u ljudski dogovorni mozaik⁶ ili političku zajednicu, te je analiza vladanja konsenzusom pokazala sve kvalitete i nedostatke demokratije u našem vremenu. Iz povijesne potrebe za konvergencijom Zgodić je otvorio pitanje o bosanskoj naciji⁷ koje je tokom 20. stoljeća bilo velika tabu tema, sistemski potisnuta iz znanstvenih analiza i zaboravljena. On je uspješno pokazao razinu društva koje nije omogućeno u dijalektičkom razvitku kao novom obliku društvenosti, jer je velikodržavni hegemonizam omeđio granice i mogućnosti bosanstva kao regionalizma ili geografije emocionalnih slika da bi ga potčinio drugoj političkoj ideji po porijeklu izvanbosanskoj.

⁶ O tome je Zgodić posebno pisao u knjizi *Vladavina konsenzusom* (BZK „Preporod”, Sarajevo, 2006).

⁷ Zgodić, Esad (2008) *Ideja bosanske nacije i drugi radovi*, Zalihica, Sarajevo.

Pored ostalih radova napisao je knjige: *Dijalektika nacije* (1989), *Fenomen izvanrednog* (1995), *Građanska Bosna* (1996), *Kult suvereniteta* (1997), *Bošnjačko iskustvo politike: Osmansko doba* (1998), *Ideologija nacionalnog mesijanstva* (1999), *Ka kritici fundamentalizma* (2002), *Bosanska politička misao: Austrougarsko doba* (2003), *Politike fantazija* (2005), *Vladavina konsenzusom* (2006), *Realpolitika i njezini protivnici* (2008), *Multiverzum vlasti: Za novu kratologiju* (2009), *Tajni život demokratije: Prilozi političkoj geologiji* (2010) i dr.